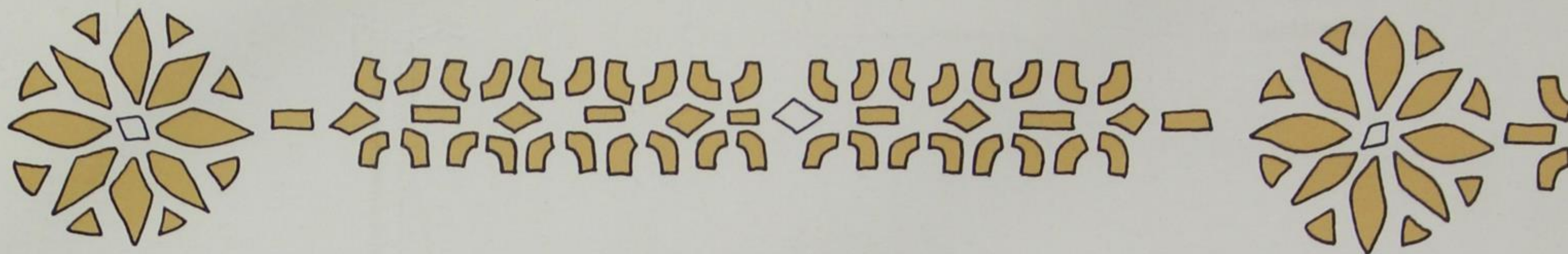

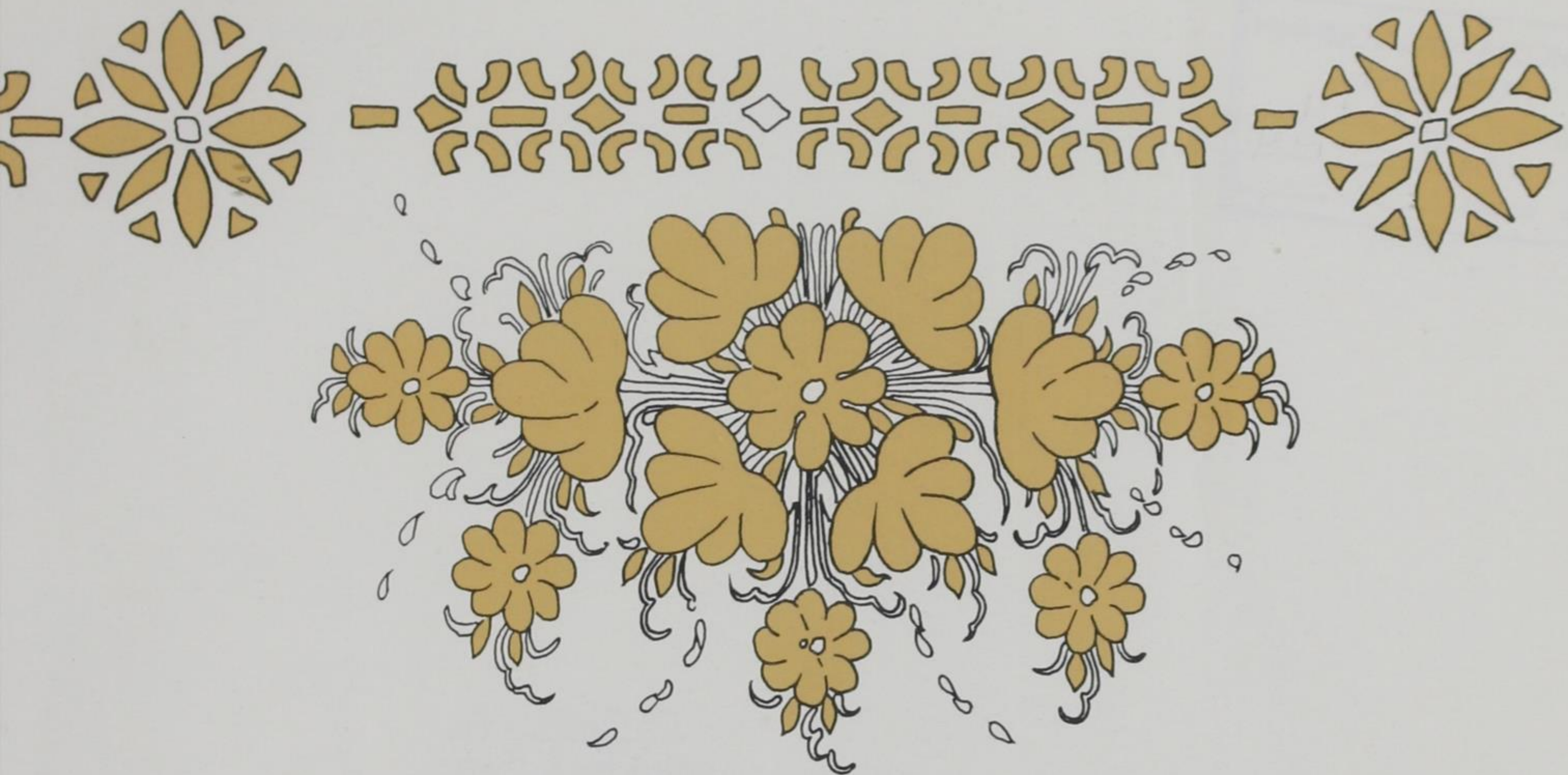

ΜΙΟΓΛΑΔΙΤΕΣ
ΖΩΓΡΑΦΟΙ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΚΔΟΤΗΣ · ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΑΓΙΑΣ

ΚΙΤΣΟΣ Α. ΜΑΚΡΗΣ

χιονιαδίτες ζωγράφοι

65 λαϊκοί ζωγράφοι
από τό χωριό Χιονιάδες τῆς Ἠλείρου

Εκδοτικός οίκος "ΜΕΛΙΣΣΑ..

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΗΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	19374
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	21-4-1981
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜΟΣ	759 495 ΝΑΕ

κωδ. εγγ: 7772

σημείωμα του εκδότη

Ἡ σειρά «Ἑλληνική Λαϊκή Τέχνη» τοῦ Ἐκδοτικοῦ μας Οἴκου προγραμματίστηκε μέ τή φιλοδοξία νά ἀποτελέσει ὑπεύθυνη καί ἄρτια εἰκονογραφημένη παρουσίαση τῶν θησαυρῶν τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης. Ἐγκαινιάστηκε μέ τή «Λαϊκή Τέχνη τοῦ Πηλίου» τοῦ Κίτσου Μακρῆ καί συνεχίστηκε μέ τήν «Ἑλληνική Λαϊκή φορεσιά» τῆς Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη καί τά «Ἑλληνικά Παραδοσιακά Κοσμήματα» τοῦ Ἀγγελου Δεληβορριά. Μέ τή μελέτη τοῦ Κίτσου Μακρῆ «Χιοναδίτες Ζωγράφοι» παρουσιάζεται ἡ πλούσια ζωγραφική παράδοση ἐνός μικροῦ ὄρειοῦ χωριοῦ τῆς Ἡπείρου, τῶν Χιονιάδων. Χρειάστηκαν πέντε χρόνια συστηματικῆς ἔρευνας καί μελέτης τοῦ γνωστοῦ λαογράφου γιά νά ὁλοκληρωθεῖ τό ἔργο αὐτό. Οἱ δυσκολίες ὑπῆρξαν πολλές καί μεγάλες ἐπειδή οἱ Χιονιαδίτες ζωγράφοι ἄφησαν ἔργο σκορπισμένο σέ πάνω ἀπό ἑκατό μικρά δυσπρόσιτα χωριά.

Ἡ πρόθεση τῆς «Μέλισσας» νά γνωρίσει στό ἐλληνικό φιλότεχνο κοινό, τμηματικά ἀλλά συστηματικά, τή λαϊκή μας τέχνη σέ ὅλες τῆς τίς ἐκδηλώσεις συνδυάζεται ἀναγκαστικά μέ τή δυνατότητα ἐξασφάλισης ὑπεύθυνων καί προετοιμασμένων μελετητῶν, πράγμα πού εἶναι πολύ δύσκολο στήν ἀποσπασματική καί ἀνοργάνωτη ἐλληνική πνευματική ζωή. Ἔτσι, ἡ σειρά παρουσίασης τῶν σχετικῶν ἐκδόσεων θά προσδιορίζεται ἀπό τίς δυνατότητες πού παρέχει ἡ χώρα μας, μέ μοναδικό γνώμονα τήν ὑψηλή στάθμη τῶν μελετῶν καί τήν ἄρτια ἐκδοτική ἐμφάνιση. Ἡ Διεύθυνση τῆς «Μέλισσας» ἔχει πλήρη συναίσθηση τῶν μεγάλων δυσχερειῶν πού ἐμφανίζει μιά τέτοια προσπάθεια, ἐνθαρρύνεται ὅμως ἀπό τήν ἐπίγνωση τῆς σπουδαιότητος πού ἔχει, εἰδικά σήμερα, ἡ ἀφομοίωση τῶν γόνιμων στοιχείων τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομιάς. Μέ τήν ἐπιστράτευση ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων πού διαθέτει ἡ χώρα μας στόν τομέα αὐτόν, μέ τήν πείρα τῶν συνεργατῶν τῆς καί μέ τό σύγχρονο ἐξοπλισμό τῆς ἔχει τήν πεποίθηση πώς θά ἐπιτύχει στούς μεγάλους τῆς στόχους. Οἱ τέσσερις πρῶτοι τόμοι ἀποτελοῦν θετική ἐγγύηση γι' αὐτό.

Πρόλογος

Ἡ ἐργασία αὐτή ἐπιχειρεῖ μιά πρώτη καί μερική ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς πού ὁ συγγραφέας τῆς διατύπωσε στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου του *Ἡ Λαϊκή Τέχνη τοῦ Πηλίου*. Ἐγγραφε ἐκεῖ πῶς «ἡ μελέτη τῆς λαϊκῆς τέχνης μιᾶς ἐλληνικῆς περιοχῆς δέ μπορεῖ νά ἔχει ἔστω καί σχετική πληρότητα χωρίς παράλληλη γνώση τῆς τέχνης ὅλων τῶν περιοχῶν τῆς χώρας μας καθὼς καί τῶν γειτονικῶν λαῶν». Τεχνίτες, μόνοι ἢ σέ συνεργεῖα, ξεκινοῦν ἀπό διάφορες περιοχές καί περιτρέχουν ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα, καί πιό πέρα ἀκόμα. Οἱ πιό ὀνομαστοί ἐκπρόσωποι τῆς πηλιορείτικης λαϊκῆς τέχνης ἔμαθαν τήν τέχνη καί δούλεψαν καί σ' ἄλλους τόπους. Ὁ γλύπτης Μίλιος πρὶν δουλέψει στό συνεργεῖο τοῦ ἀρχιτέκτονα Δήμου Ζηπανιώτη στό Πήλιο, ἐργάζεται στήν πατρίδα του Ζουπάνι, τό σημερινό Πεντάλοφο, κι ἀνήκει στό συνεργεῖο τοῦ πρωτομάστορα Γιώργου Κούστα, ὅπως ἀπέδειξαν πρόσφατες ἐρευνες.¹ Κι ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιτέκτονας, ὅπως φανερώνεται ἀπό τό ἐπίθετό του Ζηπανιώτης, κατάγεται ἀπό τό σημερινό Πεντάλοφο, ἂν καί τόν συναντοῦμε σέ κατάστιχο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Σωτήρα Ζαγοράς, παιδί ἀκόμα, νά προσφέρει χρήματα γιά λογαριασμό τῆς μητέρας του Κατερίνας. Ὁ Θεόφιλος πρωτοζωγραφίζει στή Μυτιλήνη, σχηματίζει τήν εἰκαστική του γλώσσα στή Σμύρνη, μένει τριάντα χρόνια στό Πήλιο καί ξαναγυρίζει στήν πατρίδα του Μυτιλήνη, ὅπου συνεχίζει νά ζωγραφίζει ὡς τό θάνατό του τό Μάρτη τοῦ 1934.² Ὁ Παγώνης ἐρχεται στό Πήλιο ἀπό τό ἡπειρώτικο χωριό Χιονιάδες ἑτοιμος ζωγράφος. Ὅχι, βέβαια, ὥριμος ἀκόμα. Κι ὁ γραφικός του χαρακτήρας γίνεται πιό στρωτός μέ τά χρόνια. Ἀπό τά πρῶτα του ἔργα εἶναι καί οἱ τοιχογραφίες στήν ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Μαρίας Κισσοῦ —1802— ὅπου ὑπογράφει ὡς Παγώνης Χιονιαδίτης, μέ τή σημαντική προσθήκη «ἐκ φυλῆς Πασχαλάδες». Ἐπειδὴ ἡ θέση τοῦ Παγώνη, καθὼς καί τοῦ γιοῦ του Ἀθανάσιου, εἶναι σημαντική στή λαϊκή ζωγραφική τοῦ Πηλίου, ὁδηγήθηκα στή σκέψη πῶς ἔπρεπε νά ἀνιχνεύσω τίς ρίζες τῆς τέχνης του. Κι ἀκόμα νά ξεκαθαρίσω τή σημασία τῆς φράσης «ἐκ φυλῆς Πασχαλάδες», πού γιά νά τή βάλει σέ τόσο ἐπίσημη θέση, θά πρέπει νά τῆς ἔδινε κάποιο ἰδιαίτερο βάρος. Ἡ ἐργασία, λοιπόν, αὐτή πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν συμπλήρωμα τῆς μελέτης γιά τήν πηλιορείτικη λαϊκή τέχνη. Ἐτσι ἄρχισε στά 1975, καί συνεχίστηκε πέντε καλοκαίρια συνέχεια, ἡ ἐρευνα στήν Ἠπειρο, τή Δυτική Μακεδονία, τή Θεσσαλία καί τήν Ἀκαρνανία. Ἀρχικός ὁδηγός ἡ ὡραία συναγωγή στοιχείων γιά

1. Βικτωρίας Νικήτα-Σκαρτάδου, *Ὁ γλύπτης Μίλιος στόν τόπο του*. Ἀνάτυπο ἀπό τό περιοδικό *Ἀρμολόι*, Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1977.

2. Κίτσου Ἀ. Μακρή, «Θεόφιλος». *Οἱ Ἑλληνες ζωγράφοι*, τόμ. 1, ἐκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Ἀθήνα 1974, σελ. 440.

τούς Χιονιαδίτες ζωγράφους πού ἔκανε ὁ ντόπιος ἱερέας Γεώργιος Παῖσιος.³ Ἀρχεῖακό ὑλικό ἐλάχιστο βρέθηκε γιατί ἡ περιοχὴ δοκιμάστηκε σκληρὰ ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο σπαραγμό. Λιγοστή καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἡ ἔρευνα κάλυψε πάνω ἀπὸ ἑκατὸ χωριά καὶ ὀχτὼ μοναστήρια, ὅπου ὑπῆρχαν πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις πὺς βρίσκονταν ἔργα Χιονιαδιτῶν ζωγράφων. Οἱ πληροφορίες ἀφοροῦσαν ἀποκλειστικά τὸ ἀγιογραφικὸ τους ἔργο. Ἡ «κοσμικὴ» τους ζωγραφικὴ ἔμενε ἐντελῶς ἀμνημόνευτη. Καὶ πρόκειται γιὰ τὸ πιὸ ζωντανό καὶ δροσερό τμῆμα τῆς χιονιαδίτικης ζωγραφικῆς. Βρέθηκαν εἰκοσιδύο σπίτια διακοσμημένα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικά διατηροῦσαν τίς τοιχογραφίες σὲ καλὴ κατάσταση, τὰ περισσότερα σὲ μέτρια καὶ σὲ μερικά ὑπῆρχαν μόνον ἵχνη. Γέροντες μᾶς μίλησαν καὶ γιὰ ἄλλα διακοσμημένα σπίτια πού καταστράφηκαν ἢ ἐπισκευάστηκαν μέ θυσία τῆς ζωγραφικῆς τους διακόσμησης. Εἶναι πολὺ πιθανό πὺς ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἀνῆκε σὲ Χιονιαδίτες. Παλιές φωτογραφίες, σχέδια, ἀνθίβολα, ἐπιστολές, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ἑκατοντάδες φωτογραφιῶν καὶ ἑγχρωμων διαφανειῶν πού τραβήχτηκαν σὲ κάθε τόπο, ἀποτελοῦν τὸ ὑλικό πάνω στοῦ ὁποῖο στηρίζεται ἡ ἐργασία αὐτή. Πρῶτος ὁ συγγραφέας τῆς ἐπισημαίνει τὴν ἀνεπάρκειά του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό θεωρεῖ τὸ βιβλίον τοῦτο ὄχι ὀλοκληρωμένη μελέτη ἀλλὰ ἐκτεταμένη παραπομπὴ τοῦ βιβλίου του γιὰ τὴ λαϊκὴ τέχνη τοῦ Πηλίου.

Ἀπὸ τὸ συγκεντρωμένο φωτογραφικὸ ὑλικό δημοσιεύονται ἐδῶ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα ἀπὸ ἀγιογραφίες, ἐπιγραφές, τοπία, προσωπογραφίες, νεκρές φύσεις, ἀνθογραφίες, πού καλύπτουν ὅλη τὴ γνωστὴ μας περίοδο δραστηριότητος τῶν Χιονιαδιτῶν. Ἐπίσης δημοσιεύονται παραλλαγές ἐνός ἀπὸ τὰ διακοσμητικὰ θέματα πού συναντοῦμε συχνότερα, γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νὰ διαπιστώσει τὸ ποσοστὸ ἐλευθερίας μέ τὴν ὁποία οἱ παραδοσιακοὶ μας ζωγράφοι χειρίζονται μερικά σταθερὰ θέματα.

Θερμές εὐχαριστίες ἀπευθύνονται σὲ ὅσους μέ εὐγένεια καὶ προθυμία βοήθησαν τὴν ἔρευνα καὶ ἰδιαίτερα τὸν παπα-Γιώργη Παῖσιο, τὸν γιατρό Βασίλειον Χρήστου, τὸν συνταξιούχον δάσκαλον Στέφανον Ζωγράφον ἀπὸ τούς Χιονιάδες, τὸν δάσκαλον Βύρωνα Βαρζώκα ἀπὸ τὸν Καπέσοβο, τὸν γυμνασιάρχην κ. Φραγγούλα καὶ τὸν κ. Βασδέκα ἀπὸ τὸ Σκαμνέλι, τὸν κ. Γιώργον Μπαλτῆ ἀπὸ τὴν Πυρσόγιαννη, τὸν παπα-Δημήτριον Βουζοπλῆ ἀπὸ τούς Νεγάδες, τὸν δάσκαλον καὶ συγγραφέα κ. Κώστα Λαζαρίδην ἀπὸ τὸν Κουκούλι, τὴν δεσποινίδα Μαρίαν Παπάζογλου ἀπὸ τὸν Τσεπέλοβο, τὴν κυρίαν Μπακόλα ἀπὸ τὸν Δίλοφο, τὸν κ. Ἀντώνη Γεράση ἀπὸ τὸν Γοργοπόταμον, τὸν ἐπίτιμον γυμνασιάρχην κ. Στάθη Λαμπρίδην ἀπὸ τὰ Πάνω Πεδινά, τὴν δεσποινίδα Νικαίτη Κοντούρη, ἡθοποιό, ἀπὸ τὰ Κάτω Πεδινά, τὸν διεθυντὴ τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑστίας κ. Δημοσθένη Κόκκινο, τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ περιοδικοῦ Ἀρμολοί, τὸν πεζογράφον κ. Γιάννη Βατζιᾶ ἀπὸ τὸν Μεταξοχώρι Ἀγιάς, τὸν γιατρό κ. Λάνταβον πού ὑπηρετοῦσε στήν Ὀξύνεια Καλαμπάκας, τὸν μοναχόν Σεραφεῖμ ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Τριάδα Βυθοῦ, τὸν γιατρό κ. Λαυρέντη Ἀγορίτση ἀπὸ τὴν Δράκιν Πηλίου, τὸν Πρόεδρον τῆς Ἑνώσεως Ζαγορισίων κ. Κλεόβουλον Βλαδίκα, τὸν ἐπίτιμον γυμνασιάρχην κ. Στάθη Οἰκονόμου καὶ ὅλους τούς ἰδιοκτῆτες σπιτιῶν διακοσμημένων ἀπὸ Χιονιαδίτες ζωγράφους. Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ τὴν κυρίαν Πόπην Ζώρα, Διευθύντρια τοῦ Μουσείου Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης, πού μοῦ ἐπέτρεψε τὴν φωτογράφιση τῶν σχεδίων καὶ χαλκογραφιῶν τοῦ Μουσείου. Ἐπίσης τὴν δεσποινίδα Βάσω Καζλάρη γιὰ τὴν πολύτιμη συμπαράστασή της.

3. Γεωργίου Παῖσιου, ἱερέως, Ἀγιογραφία καὶ ἀγιογράφοι τῶν Χιονιάδων. Ἰωάννινα 1962.

οἱ χιονιάδες ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18^{ου} αἰῶνα ὡς τὰ μέσα τοῦ 20^{ου}

4. Ἐπιτελικοῦ Γραφείου Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, Ὀδοιπορικά Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας. Ἀθήνα 1880, σελ. 103.

5. Οἰκογενειάρχες ὑποκείμενοι σέ φορολογία κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19^{ου} αἰῶνα: Δημήτριος Μανδρίδης, Γιώργαινα Μανδρίδη, Ζήσης Τόλη, Νικόλαινα Τζουβάκα, Δημήτρης Ράπος, Ὀδυσσεύς Τζουβάκας, Θεόδωρος Σίμου, Ν. Παπαϊωάννου, Ἀναστάσιος Κ. Ζωγράφος, Γεώργιος Φίλης, Νικόλαος Φίλης, Λάμπρος Φίλης, Ζήσης Ι. Μάτσος, Ἰωάννης Μ. Μάτσος, Ἰωάννης Ν. Μάτσος, Νικόλαος Δ. Βούρης, Δημήτριος Βούρης, Νικόλαος Γ. Μάτος, Ἰωάννης Γ. Βούρης, Ἀδάμος Δ. Βούρης, Δημήτρης Α. Βούρης, Γεώργιος Α. Βούρης, Θανάσης Κ. Ντούλας, Ἀγγελῆς Ι. Φίλης, Δημήτριος Φίλης, Μιχαήλ Ζωγράφος, Θωμᾶς Ντούλας, Δημήτρης Πασχάλης, Ἀπόστολος Ντούλας, Γεώργης Πασχάλης, Νικόλαινα Πασχάλη, Νικόλαος Δ. Λιάτσης, Γεώργης Τζέφος, Ἀπόστολος Τζέφος, Νικόλας Τζέφος, Κώστας Θανάσης, Γεώργης Ν. Χρήστου, Δημήτρης Ν. Χρήστου, Γρηγόριος Ν. Χρήστου, Νικόλαος Μ. Χρήστου, Δημήτρης Χρήστου, Ἀναστάσιος Δ. Χρήστου, Ἀπόστολος Μ. Ζωγράφος, Μιλτιάδης Κ. Ζωγράφος, Δημήτρης Τόλη, Ἀριστοτέλης Τόλη, Ἀπόστολος Θεοδοσίου, Κώστας Παπακώστας, Χριστόδουλος Παπακώστας, Διονύσιος Εὐαγγέλου, Γεώργιος Βλάχος, Δημήτρης Σακούλης, Κώστας Θεολόγης, Δημήτριος Ν. Παῖσιου, Νικόλας Ν. Παπακώστας, Ἰωάννης Παῖσιου, Κώστας Κυρζίδης, Χριστόδουλος Κυρζίδης, Μήτσαινα Καραγιάννη, Κώσταινα Καραγιάννη, Χριστόδουλος Τόλη, Σταῦρος Οἰκονόμου, Ἀλέξιος Λέντζος, Εὐάγγελος Ἰωάννου, Ἀρσένιος Χριστοδούλου, Γεώργιος Ἀ. Λέντζος, Γεώργιος Θανάσης, Κώστας Τόλη, Δημήτρης Π. Νόνος, Τόλης Καραγιάννης, Δημήτριος Ἐξάρχου, Ἰωάννης Γ. Σκούρτης, Χαράλαμπος Γ. Σκούρτης, Γεώργιος Ἀ. Δημητριά-

Τὸ μικρὸ αὐτὸ χωριὸ βρίσκεται στὴν ἐπαρχία τῆς Κόνιτσας, κοντὰ στὰ ἀλβανικὰ σύνορα. Ἀφήνοντας ἀριστερὰ τὸ δρόμο Κόνιτσας-Νεάπολης, ἓνας μέτριας βατότητας ἐπαρχιακὸς δρόμος φέρνει στὴν Πυρσόγιαννη. Ἀπὸ ἐκεῖ σκυρόστρωτος, ὅχι σέ καλὴ κατάσταση, δρόμος περνάει ἀπὸ τὴ Βούρμπιανη καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸ Πληκάτι. Πρὶν φτάσουμε σ' αὐτὸ ὑπάρχει ἄθλιος χωματόδρομος, πάλι ἀριστερὰ, πού ὁδηγεῖ πρὸς τοὺς Χιονιάδες. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν πού σώζονται ἢ πού κείτονται σέ ἐρείπια φαίνεται πὼς οἱ κάτοικοί του ποτὲ δέν ξεπέρασαν τοὺς τετρακόσιους. Τὸ Ἐπιτελικὸ Γραφεῖο τοῦ ἐλληνικοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν μᾶς δίνει στὰ 1880 τὸν ἀριθμὸ τῶν 348 κατοίκων.⁴ Ἀσφαλῶς στηρίζεται σέ ἐπίσημα στοιχεῖα τουρκικῆς ἀπογραφῆς. Ἀλλωστε, ἓνα χρόνον ἀργότερα, σέ κοινοτικὸ φορολογικὸ κατάλογο ἐμφανίζονται 85 φορολογούμενοι οἰκογενειάρχες, πού μέ μέσο ὄρο 4 μέλη κατὰ οἰκογένεια μᾶς δίνει τὸν ἀριθμὸ 340. Ἄν ὁ μέσος ὄρος 4 μελῶν κατὰ οἰκογένεια φαίνεται μικρὸς θὰ πρέπει νά ὑπολογίσουμε πὼς μερικὲς οἰκογένειες εἶναι ὀρφανές ἀπὸ πατέρα —σημειώνονται μέ τὸ ὄνομα τῆς χήρας— καὶ σίγουρα ἄλλες θὰ ἦταν καινούργιες, πρὶν ὀλοκληρώσουν τὸν κύκλο τῆς παιδογονίας τους. Χαρακτηριστικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ θέση τῆς γυναίκας μέσα στὴν κοινωνία εἶναι τὸ ὅτι οἱ χῆρες δέν ἀναγράφονται μέ τὸ βαπτιστικὸ τους ὄνομα δίπλα στοῦ ἐπίθετο ἀλλὰ μέ τὸ ἀνδρωνυμικόν, π.χ. Γιώργαινα Μανδρίτη, Νικόλαινα Τζουβάκα, Νικόλαινα Πασχάλη κ.τ.λ. καὶ μόνο μία ἀπὸ τίς ἑξι χῆρες ἀναγράφεται μέ τὸ βαπτιστικὸ της, ἡ Δέσπω Χρήστου.⁵ Δυστυχῶς, οἱ περιπέτειες τοῦ χωριοῦ ἐξαφάνισαν σχεδὸν ὅλα τὰ κοινοτικά καὶ ἰδιωτικά ἔγγραφα πού θὰ ἐπέτρεπαν νά ἔχουμε πληρέστερη εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ. Πάντως δὲ φαίνεται νά παίζει κάποιον σημαντικό ρόλον στὴν περιοχὴ. Θὰ πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στὸν τόσο κατατοπιστικὸ χάρτη τῆς Ἡπείρου, πού σχεδιάζει στὰ 1833 ὁ Κοσμᾶς Θεσπρωτός,⁶ δέν ἐμφανίζονται οἱ Χιονιάδες, πού μόνο στοῦ κείμενο μιὰ φορὰ ἀναφέρονται ἀπλῶς ἀνάμεσα στὰ χριστιανικά χωριά τῆς ἐπαρχίας Κολλόνιας.⁷ Ἀκριβέστερα στοιχεῖα γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων ἔχουμε ἀπὸ τὸ 1913, δηλαδή μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς

Ήπειρου. Ο πραγματικός πληθυσμός, σύμφωνα με τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος, στά 1913 ήταν 300 κάτοικοι, στά 1920 : 288, στά 1928 : 280, στά 1940 : 239, στά 1951 : 65 (μετακίνηση του πληθυσμού των όρεινων οικισμών προς τα αστικά κέντρα με τον εμφύλιο πόλεμο), στά 1961 : 105, στά 1971 : 14. Στά 1976 βρήκαμε 12 μόνιμους κατοίκους πού στά 1979 έγιναν 9. Η εικόνα είναι αποκαρδιωτική. Έδω και μερικά χρόνια έπαψε να λειτουργεί και τό Δημοτικό Σχολείο του χωριού. Δέν υπάρχει ούτε μικρομάγαζο.

Η οικονομία του χωριού ήταν κυρίως κτηνοτροφική. Ωστόσο, τό όνομα του χωριού μάς παρέχει και μιά χρήσιμη πληροφορία: χιονιάδες ήταν οί μεταφορείς πιεσμένου χιονιού από σκιερές όρεινες τοποθεσίες πού «χορταίνουν τήν πολιτείαν τό καλοκαίρι χιόνια», κατά τήν έκφραση παλιού ήπειρώτη λόγιου. Η μεταφορά χιονιού από διάφορες περιοχές δέν περιοριζόταν μόνο προς τίς πολιτείες της Ήπειρου και τά κονάκια των πλούσιων Τούρκων μά έφτανε ως τήν Κέρκυρα όπου «κομίζουν χιόνια μέ τό πλοίο, και πίνουν οί άρχοντες και εύγενείς Κερκυραίοι τέσ λειμονάδες και λοιπά καταψυκτικά και δροσιστικά ποτά».⁸ Εκτός από τούς κατοίκους της Πρεμετής, των βουνών της Λιακουριάς και της Χειμάρρας, και οί κάτοικοι των Χιονιάδων ασχολούνται μέ τό ιδιότυπο αυτό είδος έμπορίου, ίσως μάλιστα σέ μεγαλύτερο ποσοστό, γι' αυτό και τό χωριό τους παίρνει τό όνομα Χιονιάδες, όπως συμβαίνει και μέ άλλα έλληνικά χωριά, π.χ. Χαλκιάδες, Χουλιανάδες, Καρβουνάδες, Μελισσουργοί.

Οί περιορισμένοι πόροι της περιοχής αναγκάζουν ένα ποσοστό από τόν άντρικό πληθυσμό να ασχοληθεί μέ τεχνικά επαγγέλματα. Κάθε χωριό είδικεύεται σ' έναν τομέα, ή Πυρσόγιαννη και ή Βούρμπιανη στήν οίκοδομική, ό Γοργοπόταμος στήν ξυλογλυπτική, οί Χιονιάδες στή ζωγραφική. Έστίες ζωγραφικής δραστηριότητας υπάρχουν και άλλου, όπως στό Καπέσοβο, τή Σαμαρίνα, τή Γαλάτιστα, τό Φορτόσι, τό "Άγιον Όρος. Θά ήταν υπερβολή να τά χαρακτηρίσουμε καλλιτεχνικά κέντρα. Δέ δημιούργησαν καμιά ιδιαίτερη σχολή στόν τομέα τους. Έβγαλαν καλούς, μέτριους και κακούς τεχνίτες στό ύφος και στό επίπεδο αντίστοιχων δραστηριοτήτων όλόκληρης της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας. Μοναδική, ίσως, εξαίρεση οί ζωγράφοι από τήν Κλεισούρα της Δυτικής Μακεδονίας πού έργα τους συναντήσαμε στό χωριό τους, στό Νυμφαίο και στό Πάπιγκο. Κατά τό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, κι ασφαλώς έπειδή δέχονται τήν ακτινοβολία της πρωτεύουσας του έλεύθερου Έλληνικού Κράτους, διαμορφώνουν ιδιαίτερο ύφος, λαϊκό-νεοκλασικό. Σέ μερικές περιπτώσεις φτάνει ως τήν απομίμηση γλυπτικής, μέ πλασματικές ζωγραφιστές κόγχες μέσα στίς όποιες αποδίδονται μόνο μέ σκιοφωτισμό αρχαιότροπες μορφές. Θεοί, Μούσες, Καρυάτιδες, οί Έποχές του Χρόνου, οί αίσώπιοι μύθοι, ό χορός των Μουσών μέ τόν Απόλλωνα, είναι τά θέματα πού τούς απασχολούν.⁹ Επίσης, ή κύρια επαγγελματική δραστηριότητα των μαστόρων σκορπίζεται προς διάφορες κατευθύνσεις μέσα και έξω από τήν Ελλάδα και έλάχιστα καλύπτει τίς τοπικές ανάγκες σέ θρησκευτική και κοσμική τέχνη. Τά σπίτια της Πυρσόγιαννης και της Βούρμπιανης είναι σχετικά πενιχρά μπροστά σέ δημιουργήματα των μαστόρων τους σέ άλλα μέρη.¹⁰ Οί ζωγράφοι των Χιονιάδων, μέ τό τόσο πλούσιο έργο, έλάχιστα δείγματα της τέχνης τους άφησαν στό δικό τους χωριό: λίγες και μεταγενέστερες τοιχογραφίες στήν εκκλησία του Αγίου Άθανασίου, μερικές φορητές εικόνες και ούτε ένα διακοσμημένο σπίτι. Τό

δης, Δέσπω Χρήστου, Μάνθος Νόνος, Εϋθύμιος Άργύρη, Γεώργιος Κώτας, Ξενοφών Διδασκάλου, Θεολόγος Άργύρη, Κώστας Τσόλας, Τόλης Τζέφος, Χρήστος Γ. Κορμάζος, Γεώργιος Τσόλας.

6. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ — Άθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Άλβανίας και Ήπειρου*. Έκδοση Έταιρείας Ήπειρωτικών Μελετών, Ίωάννινα 1964, χάρτης εκτός κειμένου.

7. Όπου παραπάνω, σελ. 9.

8. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ, σελ. 22α και 22β χειρογράφου του.

9. Ί. Τουράτσογλου, «Γραπτή Άμαζών εκ Νυμφαίου». *Αρχαιολογικά Άνάλεκτα Άθηνών*, 1968(3), όπου εντοπίζεται τό πρότυπο — Άμαζόνα Mattei — τοιχογραφίας στό άρχοντικό Μιχαήλ Ν. Τσίρλη-Νικ. Φίστα, *Τό τέλος ενός βιβλίου*. Θεσσαλονίκη 1971, όπου επαναλαμβάνονται οί παρατηρήσεις του Ί. Τουράτσογλου, χωρίς αναφορά της πηγής, και προστίθενται περισσότερες πληροφορίες για τή ζωγραφική των άρχοντικών του Νυμφαίου. Εϋδοκίας Ίωάννου, «Ν. Παπαγιάννης, ό κλεισουριώτης ζωγράφος του Νυμφαίου». Περ. *Μακεδονική Ζωή*, Μάιος 1978, τεϋχος 132, σελ. 45.

10. Περιοδικό *Άρμολόι*, Δεκέμβριος 1976, σελ. 28-30.

11. Περιοδικό *Άρμολόι*, Δεκέμβριος 1976, σελ. 9.

1. Μερική άποψη τῶν Χιονιάδων ἀπό τό προαύλιο τῆς ἐκκλησίας.

τέμπλο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Γοργοπόταμου δέ συγκρίνεται μέ τό θαυμαστό τρυπητό ξυλόγλυπτο τέμπλο τῆς Μητρόπολης Ἰωαννίνων πού ἔγινε ἀπό τεχνίτες τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ. Ἡ εἰδίκευση κάθε χωριοῦ σέ ἕναν τομέα ἐκφράζεται καί μέ χαρακτηριστικές φράσεις, ὅπως «Ποιός ἔχτισε τόν Κόσμο; —Οἱ Πυρσογιαννίτες!», «Χιονιαδίτης εἶσαι; Ζωγράφος εἶσαι!». Κι ἐδῶ δέ θά πρέπει νά φτάσουμε στήν ὑπερβολή νά πιστεύουμε πώς ὅλοι οἱ ἄντρες πού δέν ἀσχολήθηκαν μέ τήν κτηνοτροφία γίνονταν χτίστες, ζωγράφοι ἢ ξυλογλύπτες. Ὄνομαστοί καί πέρα ἀπό τήν περιοχή εἶναι οἱ λαϊκοί μουσικοί τῆς Πυρσόγιαννης καί τῆς Βούρμπιανης. Ἀπό τήν Πυρσόγιαννη κατάγονται καί ἀξιοί λιθογλύφοι, οἱ λεγόμενοι πελεκάνοι, μέ ἰδιαίτερη ἐπίδοση στίς σκαλιστές προσόψεις τζακιῶν, ὅπως Γιάννης Νίτσος, ὁ Βασίλης Στύλος, ὁ Γιώργος Παπανικολάου, ὁ Γιώργος Βατσαλῆς καί ἄλλοι.¹¹ Ὑπάρχουν πληροφορίες καί γιά Χιονιαδίτες ξυλογλύπτες.

Κατά ὁμάδες, τά «μπ' λούκια», ξεκινοῦσαν ἀρχές τῆς ἀνοιξης γιά νά ἐπιστρέψουν μέ τό τέλος τοῦ φθινόπωρου. Βασικά χρονικά ὁρόσημα ἦταν οἱ γιορτές τῶν δύο καβαλλαρέων ἀγίων, τοῦ Ἁγίου Γιώργη τήν ἀνοιξη καί τοῦ Ἁγίου Δημήτρη τό φθινόπωρο. Ἡ ἀναχώρηση τῶν μπουλουκιῶν συνοδευόταν ἀπό μικρές ἀποχαιρετιστήριες γιορτές. Τό εἶδος τῆς προσυμφωνημένης ἐργασίας καθόριζε καί τή σύνθεση, σέ ἀριθμό καί εἰδικότητες, τοῦ κάθε μπουλουκιῶ. Πολυάριθμα τῶν